

ЗАЛЕЖНІСТЬ МОДЕЛЕЙ МЕДІАПОЛІТИКИ ВІД ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

У статті розглядається залежність моделей медіаполітики від політичного режиму. Аналізуються принципи медіаполітики в умовах авторитарного, тоталітарного й демократичного режимів.

Ключові слова: медіаполітика, політичний режим, авторитаризм, тоталітаризм, демократія.

В статье рассматривается зависимость моделей медиаполитики от политического режима. Анализируются принципы медиаполитики в условиях авторитарного, тоталитарного и демократического режимов.

Ключевые слова: медиаполитика, политический режим, авторитаризм, тоталитаризм, демократия.

This article discusses the relationship of models mediapolitiki of the political regime. Examines the principles mediapolitiki under an authoritarian, totalitarian and democratic regimes.

Key words: mediapolitika, political system, authoritarianism, totalitarianism and democracy.

У науковій літературі виділяється кілька типів державної політики стосовно ЗМІ. Проблема виявлення механізмів взаємодії ЗМІ з державою й ширше – суспільством – стає актуальною для комунікативістики у міру накоплення нею достатнього масиву емпіричних даних, осмислення яких дозволяє створювати ідеальні моделі, тобто схематичні описи процесу, що фіксує якісь загальні принципи.

Мета статті – установити залежність моделей медіаполітики від політичного режиму. Завдання статті: проаналізувати принципи медіаполітики в умовах авторитарного, тоталітарного й демократичного режимів.

Авторитарна система є найстаршою, народженою в Європі як відповідь на появу першого масового ЗМІ – газет, які з початку XVII ст. перетворюються у регулярні видання, а деякі й у щоденні, «коли суспільство й рівень техніки досить просунулися вперед, щоб створити те, що ми сьогодні називаємо «масовими засобами комунікації» [1, с. 25]. Це був період панування в політичному житті абсолютних монархій, що характеризуються режимом особистої влади й, як правило, диктаторськими методами управління країною, що припускають беззаперечне підпорядкування влади.

Метою авторитарного політичного режиму є забезпечення слухняного електорату (тобто маючими певні інформаційні й політичні права). Головним завданням держави стає встановлення контролю й маніпулювання медіаструктурами. В умовах авторитаризму ЗМІ не є провідною силою в інформаційному просторі, їхня діяльність спрямована на обслуговування інформаційних потреб влади. Однак на відміну від тоталітарної держави, в авторитарній

державі ЗМІ одержують певні можливості політичного впливу й навіть деяку незалежність, обумовлену збереженням мінімальних свобод у суспільстві й політичному потенціалі населення.

Авторитарна держава здійснює ретельний відбір інформаційних потоків, що виходять від ЗМІ, використає механізм політико-ідеологічної цензури й навіть часткових репресій стосовно журналістів. У цих умовах найпоширенішим прийомом державної політики стає недопущення опозиції на телеканали, встановлення контролю за журналістами, що критикують уряд, і пограння творчої свободи працівників ЗМІ.

Основні принципи авторитарної моделі:

– Вищою цінністю є держава, група важливіше індивіда, а людина здатна реалізувати свій потенціал тільки як член суспільства.

– Знання доступні тільки у результаті розумового зусилля, до чого не всі люди схильні. Тому «мудреці», які здатні до аналізу й синтезу, повинні стати радниками правителів. Доступне «мудрецьким» знання стає нормою для суспільства в цілому, сприяючи досягненню єдності, при якому держава могла б функціонувати з метою досягнення блага для всіх. Норма розумілася як односторонність, що досяжна лише в умовах постійного нагляду й контролю.

– Діяльність преси не повинна приводити до підриву існуючої влади або встановленого порядку; у її матеріалах не повинна втримуватися критика домінуючих у суспільстві політичних і моральних цінностей; за дотриманням цього строго стежить цензура. Критика влади може розглядатися як карний злочин, а журналісти не є незалежними навіть усередині професійної організації.

Функціонування преси в умовах авторитарного політичного режиму тримається на: державній монополії на видання, ліцензуванні діяльності преси; карному переслідуванні за публікації недозволених відомостей.

Таким чином, у рамках авторитарної системи преса є «служницею» влади, що повністю залежить від її й що пропагує пануючі ідеологічні установки.

На ранніх стадія розвитку преси держава повністю й досить жорстко контролювало діяльність приватних видань шляхом видачі патентів на видання газет лише вибраним благонадійним громадянам, а також постійною попередньою цензурою матеріалів, результатом якої могла бути заборона на публікацію. Зі збільшенням числа друкованих видань і розширенням їхньої аудиторії держава прямо включається у комунікативний процес: створюються офіційні видання, що транслюють точки зору уряду, вводиться ліцензування окремих друкованих праць і офіційний контроль над приватними видавництвами, а також законодавчо затверджується кримінальна відповідальність за допущені порушення, насамперед за поширення неугодної владі інформації, що вело до закриття видання, а нерідко й до тюремного ув'язнення автора публікації й видавця.

Однак ці міри втрачали свою ефективність, і тоді влади перемінили тактику, почавши прибігати до використання економічних важелів: явної або таємної покупці приватних видань, фінансуванню їх з урядових фондів. Хоча спроби збереження контролю над пресою вживали й у цих умовах: непрямим методом його стала виникла у Великобританії в 20-ті роки XIX у. практика стягнення спеціальних податків із друкованої продукції, що одержали назву «податки на знання», введення яких викликало люту політичну боротьбу, і в 1861 р. вони були скасовані.

Контрольовані авторитарним урядом засоби масової інформації здатні стати потужним зняряддям формування політичних переконань. Однак незабаром громадяни почнуть ігнорувати повідомлення, що суперечать їхньому особистому досвіду. Усна передача неортодоксальних установок часто виявляється діючою протиотрутою проти впливу підконтрольних уряду ЗМІ.

До XX в. авторитарна теорія, здавалося б, зійшла зі сцени. Однак, як вважають дослідники, вона відродилася в діяльності ЗМІ у Радянському Союзі. Теоретичною основою виділення цієї системи масової комунікації стала концепція тоталітаризму, розвинена в працях німецько-американського філософа Хани Арндт, насамперед у її роботі «Джерела тоталітаризму» (1951 р.) яка була надзвичайно популярна в 50-60-ті роки XX в.

В умовах тоталітарних режимів контроль держави над ЗМІ виявився в найбільш послідовній і твердій формі. При тоталітарному політичному режимі інформаційна сфера перебуває під повним контролем держави, що (згідно К. Фрідріхові й З. Бжезинському) є одним з характерних ознак даного режиму.

Наприклад, при СРСР засоби масової інформації були частиною ідеологічної системи СРСР і перебували в повній політичній і економічній залежності від КПРС і самої держави.

Незалежних ЗМІ не існує, всі вони перебувають у руках держави й перетворюються в ефективну пропагандистську машину. Населенню доступна лише одна – офіційна, державна точка зору на події, що відбуваються. Доступ опозиції до ЗМІ повністю блокується (властиво й опозиції як такої при тоталітарних режимах не існує). ЗМІ при тоталітарному режимі служать твердженню офіційної ідеології.

Абсолютний пріоритет ідеологічних і пропагандистських способів формування масових комунікацій перетворює ЗМІ в повністю залежний від свободи правлячих кіл механізм. Ідеологічний вплив ЗМІ при тоталітаризмі зводиться не тільки до поширення затвердженої державою й правлячою партією інтерпретації політичних подій, але включає й формування в аудиторії певного світогляду, панування якого виключає будь-який плюралізм думок, які б проблеми не зачіпалися – моральні, наукові й т. д.

Залишаючись важливим елементом системи формування масових комунікацій, у той же час ЗМІ мають чисто технічний статус і використовуються тільки для трансляції звернень держави до суспільства. Тобто ЗМІ виконують роль технічних інструментів держави-партії як синтетичного інституту влади. ЗМІ навіть не мають право на коментар. Цей інформаційний інститут не має політичного значення і являє собою навіть не інструмент ідеологічного контролю за населенням, а скоріше форму імітації присутності громадськості в інформаційному просторі. Таким чином, говорити про існування якоїсь державної політики стосовно ЗМІ в таких умовах не доводиться.

Сучасним прикладом може служити Саудівська Аравія, влада якої вирішила посилити цензуру у ЗМІ. Правитель країни король Абдулла опублікував з цього приводу новий відповідний декрет, відповідно до якого відтепер журналістам заборонено публікувати будь-які матеріали, які суперечать закону шариату або служать інтересам іноземних держав і представляє загрозу національній безпеці. Порушники будуть змушені заплатити високі штрафи – до 133 тисяч доларів США. У влади є право закрити видання за порушення декрету або заборонити конкретному журналістові публікуватися у ЗМІ довічно.

Таким чином, ЗМІ в цій країні строго контролюються владою. Жорсткість зв'язують з революціями в Тунісі і Єгипті й безладдями в інших країнах Північної Африки й Близького Сходу [2].

Прикладом тотальної цензури інформації в Інтернеті є Китай, у столиці якого, Пекіні – функціонує офіс управління Інтернет-пропагандою. Співробітники цього офісу, молоді китайці цілодобово контролюють веб-сайти в режимі он-лайн. У випадку невідповідності викладеної на них інформації офіційним версіям, відправляють вимоги редакторам видалити ту або іншу інформацію, заборонити коментарі читачів і ін. Контакти з редакціями здійснюються тільки в електронній формі. Редакторам, які відмовляться виконати вказівки, загрожує звільнення. Facebook, Twitter та Youtube у Китаю заборонені.

Слід зазначити, що для підтримки тоталітарного режиму державні ЗМІ не менш важливі, чим масові репресії й одержавлення економіки, оскільки саме з

їхньою допомогою формується масова підтримка режиму, його культурна легітимізація.

Монополізовані партійною державою засоби масової інформації й пропаганди виконують найважливішу ідеологічну функцію – забезпечують єдність, говорячи тільки те, що відповідає генеральній лінії партії.

В основі діяльності цих інститутів лежить принцип партійності, що припускає тверду ідеологічну відповідність пануючій ідеології й наявність явна вираженої системи «дозування» інформації, системи цензури й санкцій.

Якісні зміни місця й ролі ЗМІ у публічній і інформаційній сферах відбуваються в умовах демократії. Спочатку ЗМІ здійснюють окремі замовлення громадськості, а потім перетворюються в самостійний інститут, що позиціює себе як основного виразника суспільної думки, самого оперативного посередника у системі представництва громадських інтересів, гаранта свободи слова й совісті, зняття суспільного контролю за владою й спонукання її до відповідальності перед населенням. Законодавство закріплює різноманіття форм ЗМІ й форм власності, їхню вільну конкуренцію, а наростаючий плюралізм державних і часток ЗМІ, конституційно-правові гарантії захищають їх від сваволі влади.

Очевидно, що такого роду трансформація системи представництва громадських інтересів в інформаційному просторі обумовлює зміну стилю й характеру державної політики, що спрямована в основному на підтримку відносин зі ЗМІ як самостійним і авторитетним партнером. Звичайно, і в цих умовах держава не відмовляється від контролю за ЗМІ (наприклад, у 1980-х роках у Французькій державі була монополія на телемовлення на всій території країни). Однак цей контроль воно намагається здійснювати, насамперед, з метою збереження в їхній діяльності пріоритету суспільних інтересів і створення умов підтримки суспільного консенсусу, а також для запобігання використанню ЗМІ проти інтересів самого населення.

Становлення й функціонування сучасних демократичних політичних інститутів у західних суспільствах нерозривно пов'язані з діяльністю ЗМІ. Історично перший засіб масової інформації – преса – заявила про себе як про політичну силу в епоху буржуазних революцій у Європі.

У міру розвитку демократії й переходу суспільства до постдемократическої організації влади й інформаційного простору з'являються нові тенденції у взаєминах держави й ЗМІ. Характерні для цього етапу процеси інтенсифікації інформаційних обмінів, збільшення швидкості приросту інформації й багатства інформаційних послуг, звуження публічних відносин держави й суспільства змінюють можливості й самих ЗМІ, і держави. Засоби масової інформації усе більше орієнтуються на застосування технологій шоу-бізнесу, пріоритет розважального початку в політичному інформуванні, що знижує якість суспільних дебатів і витісняє аналітичну пресу на узбіччя масового інтересу. Підсилюється й маніпулятивний потенціал ЗМІ. Такого роду факти й тенденції нерідко ведуть до незбалансованої подачі інформації, підриву демократичних цінностей, демобілізації електорату, наростанню відчуження громадян від політики.

Сучасна демократична держава змушена прибігати до переконання, а не примусу, реалізуючи ті або інші політичні рішення, і найважливішим каналом, за допомогою якого держава може впливати на суспільну думку, також є ЗМІ.

Таким чином, у демократичній державі ЗМІ виступають як найважливіший і необхідний посередник у відносинах між державою й громадянським суспільством.

Слід зазначити, що в умовах демократії взаємини держави зі ЗМІ досить складні й різноманітні. Сформована практика дає можливість виділити деякі відносно стійкі моделі їхніх партнерських зв'язків, які одночасно являють собою й нормативні зразки організації таких відносин у різних країнах, що тільки йдуть шляхом демократизації.

Однієї з моделей відносин ЗМІ й держави (коли останнє прагне захищати інтереси громадян і виключити сторонній тиск на засоби масової інформації, а ЗМІ намагаються забезпечити своєчасність надходження інформації, зберегти її відкритість, правдивість, неупередженість) є система відносин, позначена формулою «вільний ринок ідей». У цьому випадку головним завданням держави стає встановлення гарантій доступу громадян до інформації без попереднього дозволу влади; крім того, передбачаються некараність критики влади з боку ЗМІ; відсутність цензури й обмежень на збір журналістами матеріалів законними засобами; відсутність обмежень на поширення матеріалів масової комунікації через державні кордони; встановлення гарантій свободи журналістів усередині ЗМІ.

Перетворення мас-медіа у всепроникаючого посередника, що забезпечує невеликій групі членів суспільства – їхнім власникам і частині журналістського корпусу, колосальну владу, використовувану не з метою захисту інтересів всіх громадян, але у власних інтересах, приводить до зниження значення в рамках журналістської діяльності однієї з основних цілей вільної преси – функції «сторожового пса демократії» і порушенню основного принципу свободи слова для всіх. Суспільство пред'явило ЗМІ цілий ряд претензій, більшість із яких залишаються актуальними й сьогодні. А саме:

Доводиться визнати, що сучасні ЗМІ часто користуються своєю гігантською владою не в інтересах суспільства, але у власних інтересах, сприяючи монопольній концентрації інформаційної влади в руках фінансових «баронів», що створюють «олігополію новин». Це веде до обмеження свободи й незалежності в подачі новин і вираженні різних точок зору, наслідком чого є скорочення можливостей реального політичного вибору для громадян у результаті зменшення в цілому розмаїтості медійного простору.

Навіть незалежні ЗМІ заграють з великим бізнесом насамперед через рекламні гроші, дозволяючи контролювати редакційну політику.

Існуючі ЗМІ, як правило, контролюються однією соціально-економічною групою, що вкрай ускладнює доступ нових осіб; така ситуація реально загрожує здійсненню одного з основних принципів свободи поширення інформації – формуванню вільного й відкритого ринку ідей.

Держава зобов'язана забезпечувати плюралізм ЗМІ, але при існуванні загрози суспільної безпеки зберігати можливість втручання в їхню діяльність. ЗМІ ж у

своїй повсякденній роботі не повинні провокувати масові страхи серед населення, сприяти популяризації насильства й інших негативних емоцій.

В умовах демократичного політичного режиму й наявності ЗМІ, що економічно не залежать від держави, державний контроль ЗМІ не здобуває тотального характеру, але досить помітний. Взаємодія держави й ЗМІ опосередковано правовими нормами, має характер складної гри інтересів, взаємних компромісів, але не прямого примуса.

Головний механізм регулювання ЗМІ з боку демократичної правової держави – це закон. Сучасні демократичні держави мають у своєму розпорядженні складне розроблене законодавство про ЗМІ, що постійно оновлюється з урахуванням нових умов і вимог. Правова регуляція ЗМІ життєво необхідна в

умовах їхнього величезного впливу на життя сучасних суспільств у цілому й кожного громадянина зокрема .

Державний контроль ЗМІ зовсім не обов'язково має на увазі введення цензури. Навпроти, у демократичних державах подібний метод фактично виключений. Однак є й інші діючі механізми, зокрема, розподіл урядом частот і ліцензування. Можливість непоновлення ліцензії може служити ефективним способом контролю держави над тим або іншим ЗМІ.

Отже, особливості функціонування медіа відображають інституціональний громадський устрій, діючи у рамках існуючих норм, правил поведінки, певних юридичних установлень. При цьому постійно зростаюча роль ЗМІ перетворює їх у реальний фактор прискорення або вповільнення розвитку суспільної свідомості й суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сиберт Ф. С. Четыре теории прессы / Ф. С. Сиберт, У. Шрам, Т. Питерсон; пер. с англ. – М. : Вагриус, 1998. – 244 с.
2. В СМИ ужесточили цензуру [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gazetavv.com/analytics/world/16337-v-smi-uzhestochili-tsenzuru-30042011190000.html>.

Рецензенти: **Багмет М. О.**, д.і.н., професор;
Палагнюк Ю. В., к.політ.н., доцент.

© Волянський В. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 01.02.2012 р.

ВОЛЯНСЬКИЙ Вадим Валерійович – здобувач кафедри політології Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова.

Коло наукових інтересів: державна медіаполітика, взаємодія ЗМІ з державою.